

dr. Marko Terseglav

LJUDSKA DUHOVNA KULTURA SLOVENSkih IZSELJENCEV IN GNI

Uvodne opombe in omejitve: Starejša etnološka klasifikacija uvršča med ljudsko duhovno kulturo širši spekter pojavov (ljudsko pesništvo, prozo, glasbo, ples, ponekod tudi likovno umetnost, verovanje itd.). Tale članek je v bistvu posvečen le dvema segmentoma duhovne kulture – ljudskemu pesništvu in glasbi. Glasba ni posebej poudarjena, jo pa vključuje že sam pojem ljudsko pesništvo, pri katerem sta besedilna in glasbena plat neločljivo povezani. Vztrajanje pri širšem pojmu – ljudska duhovna kultura v pričujočem prispevku se mi zdi smiselno in potrebno zato, ker ljudsko pesništvo ni izoliran pojav znotraj duhovne kulture, ampak je z njo povezan in od nje tudi odvisen.

To kaže tudi arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta, saj v terenskih zapisih in na posnetkih raziskovalcev najdemo poleg pesmi še druge etnološke podatke, iz duhovne, socialne in iz materialne kulture, s katerimi neka pesem še dobi svoj resnični življenjski okvir. Te podatke imamo tudi za tiste redke pesmi, posnete med slovenskimi izseljenci.

Druga omejitev izhaja iz pičlega glasbeno-pesemskega gradiva slovenskih izseljencev, ki ga hrani naš Inštitut. Zakaj je gradivo pri nas sorazmerno skromno, bo razvidno iz nadaljevanja članka. Tu je treba že omeniti dejstvo, da je (bil) načrt GNI pokriti najprej slovenski etnični prostor, torej matično Slovenijo z zamejstvom (Porabje, Koroška, Benečija, Goriško, Tržaško itd.). Kljub temu so na tem etničnem zemljevidu še vedno

bele lise, saj nas je bilo v Inštitutu premalo, da bi lahko opravili celotne raziskave v vseh krajih, kjer strnjeno živijo Slovenci. Kljub temu pa je GNI ves čas svojega obstoja (letos praznuje 65 let) mislil tudi na slovenske izseljence. A prav tu so nastale največje težave: finančne, kadrovske in ideološke, kar velja zlasti za zadnjih 50 let. Vse kaže, da so bile ideološke in politične težave še največje, saj slovenska folklor in njeni raziskovalci niso imeli kakšne večje podpore niti v matični državi, kaj šele, da bi začeli takšno »konservativno« kulturo registrirati ali jo celo preučevati med »nevarnimi« izseljenci, ki so vztrajali pri svojih ideoloških »zmotah«, kar je veljalo zlasti za tiste skupine in države, kamor je v največjem številu pljusnila povojna slovenska politična emigracija. Ideološki nadzor je prevzela Slovenska izseljenska matica, finančnega pa različni državni »organi«. V 70. in 80. letih so tovrstne blokade začeli razbijati etnologi, predvsem tisti entuziasti, ki so večinoma svojih raziskav izpeljali sami, večino tudi z lastnim denarjem ali pa s pomočjo slovenskih izseljencev v posameznih državah. Na GNI smo tako rekoč ilegalno dobivali (vsaj ne s pomočjo države) redke magnetofonske trakove s posnetki ljudskih pesmi, ki so jih peli naši izseljenci. Ob koncu 70. let je v svoj rojstni kraj v Franciji odšel naš sodelavec Julijan Strajnar, rojen slovenskim izseljencem v Franciji. To je le majhen del slovenskega izseljeništv in le kratek časovni izsek, saj bi bilo za celovito duhovno podobo slovenskega izseljeništv potrebni še ogromno raziskav, ki bi jim sledile tudi znanstvene analize in sinteze. Govorim seveda le za GNI, saj so pri drugih raziskovalcih razmere nekoliko ugodnejše, še posebej, če imamo v mislih etnološke raziskave, pa tudi delo Inštituta za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU.

Šele z novo družbeno ureditvijo v Sloveniji se je tudi nam po letu 1990 pokazalo več možnosti raziskovalnega dela med slovenskimi izseljenci, čeprav tudi zdaj GNI sam ne bo zmozel finančno izpeljati svojega ambicioznega programa, ki se je s formalno ustanovitvijo arhiva ljudske glasbe pri GNI še povečal. Poleg tega pa je še vedno mnogo uradniške zadržanosti do dela z izseljenci, saj se Slovenska izseljenska matica še danes obnaša kot glavni arbiter pri delu z njimi. Večkrat gre za nerazumljiva finančna vprašanja, še večkrat pa za z nekakšnim nerazumljivim ljubosumjem zavarovano ignoranco, s čimer lahko imenujemo »nekomunikativnost« SIM, ko na naše predloge in

prošnje sploh ne odgovarja. Zato se včasih zdi, da so poleg finančnih vzrokov tudi drugi, ki sumljivo spominjajo na obnašanje iz preteklih časov.

Tretja opomba in omejitve se nanaša na sam prispevek. Kot je bilo rečeno, je glasbenonarodopisno delo o izseljenstvu v GNI še skromno, zato članek predstavlja le nekatere oprijemljive zadeve, ki še niso analizirane in zato fragmentarne ter po svoji naravi le statistične, zato so bolj suhoparne, čeprav tudi taki podatki mnogo povedo.

Posnetki ljudskih pesmi izseljencev: Na nekem srečanju slovenskih izseljencev v Chicagu je leta 1959 gospa Gizela Hozjan posnela na magnetofonski trak petje svojih prekmurskih rojakov. Posnetih je bilo 40 različnih ljudskih pesmi, ki so jih Prekmurci kot svojo kulturno dediščino prinesli v ZDA, ohranile pa so jo tudi mlajše generacije. Danes so posnetki teh pesmi v GNI, na dveh trakovih z zaporednima številka 16 in 67. Poleg posnetkov so še tipkopisni pesmi s traku. Treba je povedati, da so posnetki precej slabi, kar se pogosto dogaja, kadar je petje snemano v neustreznih prostorih z neustrezno tehniko in so snemalci ljubitelji. Zato v GNI ves čas opozarjamo, da si profesionalnega dela, ki vključuje tudi tehnično kakovost posnetkov, ni moč zamisliti le s pomočjo entuziastov, ki snemajo na terenu in nam pošiljajo svoje posnetke. Ti posnetki so izredno dragocen arhivski vir, gradivo z neprecenljivo kulturno vrednostjo in so izredno pomembni, če raziskovalci nismo mogli snemati na terenu. Zato je poleg tehnike, ki jo ima tudi GNI, nujno potrebna naša navzočnost na snemanjih, tudi pri slovenskih izseljencih na vseh kontinentih. Le tako bomo nekoč dobili zvočni arhiv »vsega Slovenstva«, ki bo kot knjiga tudi zanamcem predstavljal dragocen vir in tudi kulturni spomenik ljudske duhovne kulture. Ob resnično dragocenem delu gospe Hozjan smo vedno sanjali, in to dobesedno, da bi imeli poleg teh arhivskih posnetkov tudi tehnično izbrušene profesionalne posnetke, ki bi bili brez motečih šumov in pokov, jasni in bi jih lahko predvajali tudi širšemu krogu poslušalcev. Že takrat bi lahko pomagala SIM, vendar ni. Nasprotno! Večkrat si je skupaj z »državo« prilastila cele trakove gradiva, ki so jih med izseljenci posneli bodisi izseljenci sami ali pa slovenski raziskovalci. Nerazumljivo je to: če že sprejmemo tezo (a je ne), da sta tajna policija in partija »moralni« bedeti nad besedami (in tudi pesmimi) morebitnih zunanjih in notranjih sovražnikov, je danes nerazumljivo, da strokovnega in za Slovence izrednega kulturnega gradiva (še) ni v naši instituciji, ki se znanstveno ukvarja z raziskavami ljudskega pesništva (tudi izseljeniškega) in ki ima edina v Sloveniji tehnične možnosti za shranjevanje zvočnega gradiva. Da o moralnem patronatu našega Inštituta in Inštituta za slovensko izseljenstvo niti na govorim.

Pot slovenske kulturne dediščine Slovencev na tujem v Slovenijo pa je znana.. Tudi GNI je tako prišel do posnetkov gospe Hozjanove. Ta je ob nekem srečanju v Ameriki svoj presnetek posnetka izročila prekmurskemu rojaku dr. Francetu Ciganu, učitelju, pevovodji in etnomuzikologu v Celovcu. Ker se je zavedal dragocenosti posnetkov za naš inštitut, jih je nekoč v svoji torbi prinesel v Ljubljano, da smo jih presneli.

Tehnično gledano, gre torej za presnetek, presnetkov presnetka pevske kulture Slovencev v ZDA. Po ljudem običajni poti, po pošti, teh posnetkov GNI ne bi dobil. Vemo namreč, kako »nevarna« je bila menda pošta iz tujine, ko so za to »pristojni organi« zaplenili tudi tiste redke slovenske knjige, ki so jih izseljenci poslali na zasebne naslove. Vendar so te »nevarne« knjige imele vsaj to prednost pred zvočnim gradivom, da so se vse ohranile v trezorju NUK, čeprav navadni bralci do njih niso imeli dostopa. Vendar so se ohranile in so na voljo vsem zainteresiranim. »Državni organi« pa niso nikdar pooblastili GNI, da bi lahko v svoj »trezor« spravil zvočne posnetke slovenskih ljudskih pesmi iz izseljenišva. Zato je bila edina možnost, da do takih posnetkov pridemo, snemanje pri izseljencih samih, kar pa je bilo utopično ali pa morebitni »šverc«, ki pa v našem primeru tudi ni dal zelenih rezultatov. Vse je kazalo, da bo slovenska ljudska pesem naših izseljencev za vselej izumrla. Tega so se zavedali tudi naši izseljenci, ki so začeli bolj intenzivno izpolnjevati tudi svoj tonski oziroma glasbeni arhiv. Na Inštitutu vemo za več takih arhivov, nimamo pa še možnosti, da bi do njih prišli v celoti.

Konec 70. let, natančneje leta 1979 in 1980 se je naš kolega, etnomuzikolog Julij Strajnar, podal (na bolj ali manj zasebno pot) v Francijo, kjer je bil rojen in je obiskoval tudi osnovno šolo, leta 1945 pa se je s starši vrnil v Slovenijo. Njegov cilj je bil posneti tedanje stanje slovenske pevske, jezikovne in kulturne dediščine, ki se je še ohranila med slovenskimi izseljenci in med njihovimi potomci v rudarskem delu Francije. To poudarjam, ker so posnetki zanimivi za etnomuzikološko podobo Slovencev, hkrati pa so bili posneti v urbanem okolju Francije, kjer so si, pretežno kmečki, ljudje iz Slovenije iskali svoj kruh. V dveh letih (gre za dva obiska) je Strajnar posnel 282 pesmi, pa tudi instrumentalne melodije, poleg tega pa so na trakovih (GNI T 986-998 in T 1054-1058) posneti tudi pogovori z informatorji o jeziku, kulturi, nekdanjih in tedanjih običajih, skratka cela vrsta dragocenih etnoloških, tudi socioloških in sociolingvističnih informacij. Njegovo gradivo je bilo uporabljeno v etnološki študiji o Slovcenih v Franciji. Posnetki so bili narejeni v krajih: Moutiers, Aumetz, Tucquegnieux (Moselle), Sallaumines (P. de Calais) in Freyming-Merlewbach. Če bi tovrstno delo začeli že na primer leta 1955, ko je GNI dobil prvi magnetofon (darilo češkega izseljenca v Ameriki), bi z gotovostjo lahko trdili, da bi bilo danes slovensko izseljenstvo z etnomuzikološkega področja vsaj v glavnem pokrito, tako pa smo še vedno na začetku. Vsak začetek sicer pomeni upanje, v našem primeru raziskovanja ljudske duhovne kulture med izseljenci pa pomeni tudi katastrofo velikih razsežnosti, ki jo šele danes spoznavamo. Ker nismo snemali, smo izgubili generacijo ali dve, ki sta v izseljeništvu še ohranjali slovensko ljudsko duhovno kulturo. To pa pomeni, da je izgubljena tudi kultura sama, ki, razen redkih izjem, le še vegetira kot prirejen folklorizem različne (ne)kakovosti, in ne kot avtentična folklor, ki so jo v svet prinesle in ohranile starejše generacije izseljencev ter so z njo ohranjale kulturno podobo Slovenije. Ta je danes tako rekoč izgubljena za znanost,

Slovenski pevski zbor Triglav, Sydney 1982, Foto: Breda Čebulj Sajko

da o izgubljeni slovenski etnični in kulturni identiteti niti ne govorimo.

Vsem tistim, ki smo že v svinčenih časih socialistične stvarnosti obiskovali slovensko knjigarno v Trstu ali Mohorjevo knjigarno v Celovcu, se je začela odkrivati velika kulturna in nacionalna zavzetost izseljenih Slovencev. V knjigarnah (na tujem) smo prišli v stik z dogajanjem in vrenjem slovenskih izseljencev na vseh kontinentih. Osebnost me je najbolj prevzela dejavnost Slovencev v Južni Ameriki, zlasti v Argentini. Prvič sem se namreč seznanil z dejstvi in obsegom slovenskega izseljevanja v Argentino. Leta 1968 pa me je v Parizu prevzela slovenska književna in sploh kulturna dejavnost argentinskih Slovencev, založništvo in skoraj »fanatična« skrb za ohranjanje slovenstva, ki se mi je zdela – poleg zamejstva – najizrazitejša prav v Argentini. Takrat se mi je ta nacionalni in kulturni entuziazem zdel pravi »čudež«, ki pa so mi ga v zadnjem času potrdili dopustniški ali preseljeni Slovenci iz Argentine. Ob tem »čudežu« se mi je kot prvo postavilo vprašanje, kako priti do slovenske skupnosti v Argentini, kako ohraniti njihov »zvočni arhiv« oziroma ljudske pesmi, plese, običaje, saj se je dalo slutiti, da bi lahko prav argentinski Slovenci odgovorili na nekatera bistvena vprašanja o ohranjenosti in transformaciji slovenske kulturne dediščine zunaj Slovenije in kaj lahko to pomeni za sintetično podobo ljudske kulture sploh. Slovenci v Argentini pa so postali moja »obsesija« zlasti potem, ko sem od njih izvedel, da nešteto družin hrani zasebne zvočne in video arhive, ki zaradi različnih vzrokov počasi propadajo. Pridobitvi in ohranitvi že posnetega zvočnega izročila bi lahko priključili tudi prvo profesionalno zvočno snemanje pri argentinskih Slovencih danes. S tem bi se med drugim približali tudi enemu pomembnih ciljev GNI, da naš zvočni arhiv postane osrednja institucija, ki bi na enem mestu in z

odličnimi tehničnimi možnostmi shranjevala zvočno gradivo Slovencev z vsega sveta. To ne bi obsegalo le ljudske glasbe, ampak tudi zborovsko petje, pa tudi kasete in plošče, ki jih izdajajo Slovenci po svetu. In ta cilj hočemo tudi doseči. Če ne bo šlo s pomočjo države, ki je naša ustanoviteljica, bomo to izpeljali sami in z donatorji.

Ko so se začele politične in družbene spremembe v Sloveniji, je bilo glede dela v izseljenstvu začutili olajšanje tudi med slovenskimi raziskovalci. Če hočeš delati po pravilih – in zato naj bi v demokratični državi šlo – najprej pomisliš na Slovensko izseljenko matico in si v svoji naivnosti domišljaš, da bo ta krovna organizacija vseh Slovencev po svetu kar poskočila od veselja, ko jim boš predstavil projekt ohranjanja zvočnega izročila Slovencev po svetu. Toda kot v mnoge »strukture« tudi v SIM še ni prodrla zavest demokratizacije. Matica je ostala v ideoloških okvirih prejšnjega režima, ohranja pa tudi socialistično vedenje. Prvo prošnjo za finančno pomoč in druge vrste pomoči za snemanje v Argentini je naš Inštitut poslal avgusta 1995. Seveda smo prošnjo tudi utemeljili. Odgovora seveda nismo prejeli. Ker smo že 50 let vajeni takega »uradovanja«, smo bili prepričani, da je SIM našo prošnjo »založila«, zato smo telefonsko in osebno intervenirali. Odgovor: projekt bi bil lahko dober, a trenutno ni denarja, boste pa prihodnje leto na prednostnem seznamu, le še enkrat nam pošljite prošnjo, ker se je prva nekje »založila«. In smo bili potolaženi: šlo naj bi za uradniško malomarnost, ki je na splošno značilna za našo državno upravo, a zdaj bo šlo zares, ker se lahko sklicujemo na obljube. Na ponovno prošnjo in utemeljitev leto kasneje (29. 8. 1996) spet ni bilo odgovora. To je bilo znamenje, da ne gre le za uradniško »šlamparijo«, ampak za »druge vzroke«. Kdo ve, kakšne. »Argentinci«, s katerimi sem se srečal, se nad

vedenjem SIM sploh niso čudili, temveč so me gledali kot velikega navca, češ, kdo pa se pri takem poslu sploh še obrača na SIM, ki je zgolj serviser potovanj matičnih uradnikov in »zabavnjakov« po svetu ali pa se ukvarjajo z metanjem »neposlušnih« sodelavcev iz službe. Verjeti v kaj takega v »demokratični« državi bi bilo žalostno, ne verjeti pa otroško naivno. Postavlja se temeljno vprašanje, kako in zakaj lahko slovenski aparatčiki popolnoma ignorirajo delo državne institucije, ki hoče priti do gradiva slovenskih izseljencev. In naprej: ali SIM, ki naj bi bila krovna izseljeniška organizacija, res zanimajo samo pikniki s kranjsko klobaso in harmoniko? Ali v zavesti SIM in raznih ministrstev res ni občutka in volje, da bi podprli tudi znanstvenoraziskovalno delo o slovenskih izseljencih, konkretno o njihovi duhovni kulturi, njenem morebitnem preživetju in znanstveni analizi nekaterih pojavov, in jim je pri tem celo tuja misel na osrednji zvočni arhiv, ki bo svoje poslanstvo izpeljal, vendar z veliko manj gradiva, kot bi ga lahko imel? In še cela vrsta vprašanj.

Na koncu je treba napisati nekaj besed o našem glasbenem arhivu, ki smo ga deloma že omenili in ki bo tudi odprt za zvočno gradivo Slovencev po vsem svetu. Prizadevanja za zvočni arhiv so stara toliko kot inštitut. Že F. Marolt si je pred drugo svetovno vojno prizadeval ohraniti čim več »živih« posnetkov. Seveda so takrat tehnične možnosti dovoljevale le shrambo nekaj pesmi na ploščah. Leta 1955 je začel inštitut snemati na magnetofonske trakove. Magnetofonski posnetki so prevladovali do 90. let. Vendar so se začeli starejši posnetki že kvariti, zato je hotel v 70. letih takratni ravnatelj GNI V. Vodušek presneti vse trakove (takrat smo delali le z izvorniki) in jih rešiti propada. Za finančno pomoč je prosil državo, vendar je ni dobil. Leta 1993 pa sta pri GNI zaživela in začela delovati zvočni arhiv in studio, ki ga vodi ing. Drago Kunej. Ta se je takoj lotil reševanja in presnemavanja starih posnetkov. Pripomniti pa je treba, da nam je pri tem pomagal Phonogrammarchiv z Dunaja, ki je tudi tehnično bdel nad urejanjem studia in arhiva, še prej pa je presnel nekaj pesmi iz Bele krajine, ki so bile leta 1914 posnete še na fonogram, torej na voščene valje. Vse presnemavanje je danes usmerjeno na »neuničljive« DAT-kasete, vsi posnetki so sproti dokumentirani in računalniško obdelani. Naloga studia pa ni le zaščita in ohranitev starih posnetkov, temveč tudi nova snemanja in pridobivanje novega terenskega gradiva. Izkazalo se je tudi, da veliko lokalnih radijskih postaj po Sloveniji snema ljudske pesmi, ki pa jih večinoma ne hranijo. GNI zbira tudi te posnetke, shranjeni in ohranjeni bodo v našem arhivu.

Pri tehničnih možnostih, ki jih ima danes naš arhiv, je cilj tudi zvočno gradivo slovenskih izseljencev. Tu sta v ospredju dve nalogi: 1. pridobiti čim več že posnetega gradiva (magnetofonski posnetki, kasete itd.), ki jih hranijo posamezniki po svetu, ugotoviti kakovost posnetkov in opraviti morebitno »restavriranje«, predvsem pa to gradivo presneti na DAT-kasete in jih arhivirati. Druga naloga pa je dodatno zvočno snemanje med Slovenci po svetu. S tem bomo prišli do novega gradiva, hkrati pa bomo dobili tehnično kakovostne

posnetke. Šele ko nam bo to uspelo in ko bo inštitut dobil čim več izseljeniškega zvočnega arhiva, bomo lahko govorili o našem arhivu kot o resnični shrambi zvočne podobe Slovencev doma, v zamejstvu in po svetu. Danes se še vsi skupaj premalo zavedamo vrednosti in pomena tako imenovane zvočne dokumentacije, ki je za našo identiteto prav tako pomembna kot slikovna, filmska, tiskovna, rokopisna. Zbrano in ohranjeno gradivo pa bo tudi temelj za znanstveno raziskovanje ljudske glasbe in za zvočno podobo Slovenije ter Slovencev po vsem svetu. Pri teh prizadevanjih, posebno kadar gre za Slovence po svetu, smo za zdaj na Inštitutu še osamljeni, saj se zdi, kot da se le mi zavedamo pomena zvočnega arhiva, zvočne podobe, ki brez snemanj med slovenskimi izseljenci ne bo celostna. GNI pa nove, prepotrebne naloge ne bo mogel izpeljati sam, niti kadrovske niti finančno, zato bi bila potrebna pomoč drugih institucij in tudi države. Te pomoči pa vse do sedaj ni bilo in jo najbrž še lep čas ne bo.

